



## ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ И СЕЉАЧКЕ ЗАДРУГЕ

**Сара Митић, демонстратор на Правном факултету Универзитета у Нишу**

***Резиме:** Драгољуб Јовановић је у свом политичком програму, али и научном раду, као делу свог програма, посебну пажњу посветио сељачким задругама. Овај чланак указује на опредељење Драгољуба Јовановића и земљорадничког покрета, чији је био један од лидера, да се као важан део визије економског развоја села и сељаштва, развија и институција сељачког задругарства. Јовановић се за ово програмско опредељење залагао и у Краљевини Југославији и у Федеративној Народној Републици Југославији. Његово неслагање са комунистичком визијом овог проблема довело је и до његовог гласања против Закона о сељачким задругама и Народној скупштини ФНРЈ. То је био још један у низу разлога за његов политички прогон и каснију осуду.*

***Кључне речи:** Драгољуб Јовановић, сељачке задруге, сељаштво, економски развој.*

### I

Драгољуб Јовановић ((Пирот 8. април 1895 – Београд 23. мај 1977), политичар, професор универзитета, лидер земљорадничког покрета, теоретичар и мислилац, оставио је дубок траг у свим сферама свог деловања. Кроз борбу за своје идеје, научни рад и политичко деловање, углавном је био противник режима, како у краљевини, тако и у југословенској народној републици. Његов политички програм полазио је од чињенице да је Југославија аграрна земља, па стога програм и правац њеног економског развоја нужно морају да се базирају на развоју сељаштва и аграра, као базе производње и привређивања у држави. Посебан део његовог политичког програма био је посвећен сеоском задругарству.

Када се помене сеоска задруга у српском и југословенском друштву, најпре се мисли на начин породичног организовања, а потом на процес производног удруживања земљорадника. Сеоска породична задруга, као породична заједница, али

и заједница привређивања и управљања имовином, вуче дугу традицију у српском друштву, па је као неминовност и чињеница фактичког постојања нашла и место у Српском грађанском законуку 1844. године. (Рањеловић 2011) Но овај реликт прошлости у организовању српске породице, претежно је појмовно био сличан са идејом задругарства, као начина производног удруживања земљорадника. Та идеја је трајала је кроз читаву другу половину XIX века и добар део XX века, на овим просторима. Никад примењена на прави начин, углавном је доживљавала неуспеле покушаје (нарочито у социјалистичкој Југославији).

За дубљу анализу ове идеје и овог проблема потребна је читава студија. Како сама тема превазилази оквире једног научног чланка, као илустрацију настанка и трајања ове идеје вреди навести погледе Светозара Марковића, претече социјалистичке мисли код Срба, па и код Јужних Словена.

Сагледавајући шире могућности економског удруживања, Светозар Марковић се осврће на породичну задругу: „Заједнички рад и живљење породично показује се у задрузи. Појам задруге у српском народу управо је нераздвајано везан са појмом породице. Имање сваке породице заједничко је, тј. на њега имају право сви мушки и женски чланови док су у задрузи... О пословима у задрузи саветују се сви чланови задруге... Који ће шта радити, то је, тако рећи, само по себи одређено самим способностима задругара. Иначе, одређује послове кућни старешина. Али и старешина се држи уобичајеног реда, који је највећи ауторитет за целу породицу, па и за самог старешину.” (Марковић, 1969, 196) Анализирајући економске аспекте задруге, Марковић даље каже: „С економског гледишта, задруга је првобитна асоцијација за производњу и потрошњу у исто време. Али има једна економска црта којом се задруга одликује од свију савремених дружина, а то је: задруга производи сама своје потребе.” (Марковић 1969, 196) Када се принципи породичног задругарства ставе у шири контекст економског привређивања, који превазилазе могућности породичне мануфактуре, могу се, по Марковићу, наћи примери који потврђују могућност сељачког задругарства у заједници далеко широј од породичне задруге. Као пример он наводи „бачијање”: „Кад се јави трава у планини, више кућа најме заједнички чуваре за стоку, па изјаве стоку у планину. Одмах првог дана они донесу судеве и помузу сву стоку да колико пута који треба да помузе сву стоку. Често се деси да неки сиромашак нема ниједну мужу потпуну, већ и ту једну дели са неким, па опет је и он члан дружине. На тај начин свака кућа уштеди што не мора за своју стоку држати оделите чуваре.” (Марковић 1969, 199). Да ово није ексклузивитет српског патријархалног друштва, Светозар Марковић даје швајцарски пример, дакле пример државе која је у економском развоју далеко одмакла у односу и на развијене европске државе тога времена: „Овакве сточарске задруге задржале су се у Швајцарској још од патријархалних времена и још су се усавршавале према данашњим појмовима о сточарском газдинству.” (Марковић 1969, 199) Описујући постојеће моделе, Светозар Марковић указује на могућност да се на поменутих принципима организује удруживање непосредних пољопривредних произвођача, ради економског просперитета, заштите од зеленаша, и сваког другог економског угрожавања: „Но није нам намера да овде улазимо у подробеност ових асоцијација. Наша је главна циљ да покажемо како се економска узајамност у српском народу, која је у задрузи основана

## Драгољуб Јовановић и сељачке задруге

---

на крвом сродству, простирала у многим приликама далеко ван задруге.” (Марковић 1969, 199)

Прерана смрт је Светозара Марковића спречила да се сасвим развије као мислилац и теоретичар. Његове идеје биле су далеко од применљивих у актуелном тренутку. Али његова детаљна критика друштва и посебно залагање за основног произвођача у аграру, представљали су основу програма политичких партија социјалистичке и народњачке оријентације (Радикална странка, Социјалдемократска странка, Земљорадничка, Комунистичка партија), као и солидан ослонац каснијих носилаца социјалистичке и народњачке политичке и научне мисли.

## II

Драгољуб Јовановић и као професор Правног факултета Универзитета у Београду на предмету Аграрна политика и научник, и као политичар и лидер земљорадничког покрета, посебну, ако не и највећу пажњу у свом политичком програму и научном раду обрађао је на сељака појединца и сељаштво као колективитет, јер су представљали основу производње у аграрној земљи каква је била Краљевина СХС (потом Југославија), па и нова, социјалистичка Југославија. И сам се враћао на мисао и анализе Светозара Марковића (уз природно критички осврт) и тражио програмске и реалне могућности да село, кроз удживање рада и капитала, превазиђе стагнацију и пропаст услед економске неодрживости застарелог начина производње и привређивања.

У свом политичком програму Драгољуб Јовановић полази од аксиома нужности ослобађања произвођача. Његова мисао је економски социјалистичка, а политички демократска. Но, за разлику од комуниста, он кроз потребу социјалног преображаја државе у први план ставља сељаштво: „У борби око средњих класа нарочито је важан фронт на коме се налазе сељаци. Крајње је време да пријатељи демократије и социјализма уоче и увиде ово. Ми живимо у доба масовне цивилизације. Публика просвећености нису више само краљевски и племићки дворови, нити само богата буржоазија, нити пак само добро плаћено чивновништво, нити радничка аристократија (овде првенствено мисли на лидерски слој радничког организовања, нарочито на комунистичке лидере – прим. аут), као што је било у пређашњим вековима или још пре Светског рата; публика савремене просвећености јесу или ће сутра бити сељаци, који сачињавају три четвртине човечанства. Ако демократија значи владавину народа – или, како кажу њени противници, тиранију масе над елитом – онда она није права све дотле док не обухвати главни део народа у свим државама, сељаке. Ако социјализам значи укидање експлоатације човека над човеком на основу монопола имовине, он није потпун све док оставља да постоји ма какав монопол људи који живе у градовима над онима који станују на селу. Нема дакле демократије без сељака; нема без њих ни социјализма, јер они активно учествују у процесу производње, а не добијају ни издалека одговарјућу корист од градске и капиталистичке цивилизације, коју носе толико векова на својим плећима.” (Јовановић 1990, 81)

Драгољуб Јовановић је у свом програму визионарски указивао на потребу удруживања. Али је политичком удруживању претпостављао удруживање ради економског стварања. „Данас се – писао је Јовановић – више не доказује корисност удруживања. Цео свет се удружује: да се снабдева и да производи, да се осигурава и да штеди, да се забавља и да се лечи... Друштво продире у сваког појединца. Оно му доноси своје благодети, али га исто тако обавезује на поштовање туђих права и туђе слободе” (Јовановић 1990, 5) Образлажући нужност земљорадничког удруживања, циљајући на сељачке задруге он каже: „ Радници се у свима земљама удружују у снажне синдикате, да би поправили своје садашње стање и да би припремили основе једног новог уређења производње и друштва. Сељаци, занатлије, чиновници, и уопште економски слаби, удружују се у кооперативе где се солидарном производњом и потрошњом одупиру превласти крупних капитала и избегавају терет једне рђаво организоване продаје... Данас све државе које су успеле стећи поверење својих грађана удружују мале капитале својих поданика за извођење великих радова о којима нису могле сањати раније цивилизације.“ (Јовановић 1990, 5) Али уз осврт на неопходност економског удруживања, Драгољуб Јовановић оштро критикује актуелно стање у Краљевини Југославији по питању земљорадничког задругарства: „На пољу удруживања има много да се ради у нашој средини. Оно што већ имамо, није ни довољно ни добро. Наше земљорадничке задруге су организоване врло примитивно. Рђаво вођене (од невештих, а често и непоштених људи), малобројне и разједињене, оне имају слабу куповну моћ и незнатан трговачки и друштвени домајај.” (Јовановић 1990, 5)

За остваривање економског бољитка удружених, али и индивидуалних земљорадника, Јовановић је инсистирао и на неопходном инетрвенисању државе. У економски развијеним државама, такав интервенционизам није сматран клицом комунизма, како су то представљали домаћи власници крупног капитала. „Својина је данас – говорио је Драгољуб Јовановић – искоришћавање других људи. Власништво над земљом данас је привидно, и чак је ланац који заробљава, а не храни. Земља убудуће не може бити предмет трговине и шпекулација. Земљу могу држати само они који је сами обрађују. Индустијска и сва друга привредна предузећа имају се сматрати као јавна служба и морају бити под контролом заједнице.” (Јовановић 1990, 88) Уместо таквог приступа заједничка држава Јужних Словена, створена након Првог светског рата, према овом проблему се односила без превише бриге, без озбиљног приступа проблему од стране политичких елита. У осврту на овај проблем Драгољуб Јовановић је писао: „Беде нашег села највидније су на примеру аграрне реформе. Могло се мислити да ће она олакшати нашем селу прелаз из тихе и учмале патријархалности у модеран живот пун тешкоћа и опасности. Она, међутим, то није учила. Провођена је без плана, са административном рутином најгоре врсте, да и не говоримо о злоупотребама партијског повлашћивања. Земљу су добили само неки добровољци и ратници, и то често људи који је никад нису радили, нити је сад раде. Без земље су остали прави земљорадници, и то у крајевима где би реформа јединствено утицала на сређивање наших политичких и националних прилика (Јужна Србија, Хрватско загорје, Војводина), (Јовановић 1990, 119) Решење оваквог стања по питању аграра, али и по питању општег друштвеног развоја Драгољуб Јовановић је видео у општој промени друштвених трендова и у политичком заокрету, за који

### Драгољуб Јовановић и сељачке задруге

---

актуелни режим није имао снаге. Конкретно, по питању сељачког организовања, он је предлагао решења: „1) Место привидног крупног, уистини површног и празног вођења велике политике, треба да дође ситан организаторски рад: стварање задруга и синдиката, удружења за набавку, прераду и продају, течајева за неписмене, васпитање одраслијег сеоског света за рационалнији рад у свима гранама привреде и практичног живота; течајеви из науке о здрављу, испитивање и решавање практичних питања, и то баш оних која у дотичном крају сељаке највише интересују. 2) Место просјачења сељачких гласова, треба почети давати сељаку, од кога се до сада само тражило... 3) Место лажне великодушности политичара који „живе за народно добро” и сентименталне болећивости филантропа, ваља рад на селу истаћи као општи интерес наше културе... 4) Сељака не треба потискивати у позадину, већ га оспособити да сам учествује у стварању и вођењу привредних и културних установа.” (Јовановић 1990, 121)

На замерке опонената политици Драгољуба Јовановића и критичара његовог програма, да тако нешто представља утопију и да је мало од тога оствариво, он је указао на пример Француске и њеног „Народног фронта”: „До сада је најбоља формула за организовање антикапиталистичког блока нађена у Француској у виду Народног фронта. Ту је међу левичарским странкама постигнут не само негативан споразум за борбу против фашизма, већ је израђен и позитиван програм, за рад на власти. Прву годину дана, француски Народни фронт издржао је, може се рећи, сјајно: од радикала до комуниста, странке су сложено спроводиле реформе на свим пољима. Блум<sup>1</sup> се показао храбар и мудар, комунисти су нашли меру, више него ма у којој другој земљи, а радикали су у име средњих класа пристали на повластице за раднике, које су сами пропустили да даду у току своје дугогодишње владавине. Француски пример би могао бити поучан за све три врсте политичких покрета, и требало би да нађе више подржавања и у другим земљама.” (Јовановић 1990, 83)<sup>2</sup>

### III

И у „Новој Југославији” Драгољуб Јовановић је остао доследан својим идејама. Следећи своја убеђења и републиканско опредељење пришао је Народном фронту, наивно верујући да до „пузећег државног удара” Комунистичке партије неће доћи и да политички неће бити прогањан као у што је прогањан у Краљевини. Но хапшња и интернација у Краљевини били су наивни према деветогодишњој робији која га је задесила у комунистичкој Југославији. Осуди је претходила његова критика Устава из

---

<sup>1</sup> Леон Блум (1870-1950), француски политичар и државник. Након Драјфусове афере 1894 пришао социјалистима. Био премијер Француске (са кратким прекидом) од 1936. до 1938. и председник привремене владе 1946-47.

<sup>2</sup> Истини за вољу јединство Народног фронта је под притисцима десничарских и католичких снага нарушено и 1938. године Леон Блум је поднео оставку. Под притисцима поменутих снага његове социјалне реформе остале су без буџетске подршке у парламенту, а због политике попуштања Хитлеру и Минхенског споразума, Блум у новој влади није прихватио министарски положај.

1946. године у Народној скупштини и његово гласање против појединих закона, између осталог и против Основног закона задругама.

Драгољуб Јовановић је предвидео где води дириговано увођење сељачких задруга. Обраћајући се посланицима у Народној скупштини, он се најпре осврнуо на традицију задругарства у Југославији: „Задругарство је било код свих наших народа највећи понос на привредном и културном пољу. Код Срба Светозар Марковић; код Словенаца браћа Вошњак и Јанез-Евангелист Крек; код Хрвата др Антун Радић, Стјепан Радић и Ђура Басаричек, који је оставио велики траг нарочито у једном облику задругарства, у задругарству за колонизовање.” (Јовановић 1990, 423) Али, онда је уследила критика онога што Закон од задругама доноси и какве ће бити перспективе задругарства под њим: „Нарочито имам да приметим да је закон који је пред нама у извесној несагласности са самим Уставом. По нашем Уставу, предвиђена су три сектора: предвиђен је државни сектор, задружни и приватни сектор... Наш привредни план носе два привредна сектора – државни и задружни, а не само државни. Према томе, у овоме закону требало је говорити више о том другом привредном сектору, о задружном сектору. Међутим, о њему се уопште не говори.” (Јовановић 1990, 425) Наслућујући где води тако конципиран закон Јовановић је поставио питање и предлог писцима нацрта Закона: „...Овде имамо, у ствари, два закона у једном. Имамо један закон о задругама уопште, а укључен је у њега и један закон о сељачким радним задругама... Нама је потребан један општи, основни закон о задругарству, а исто тако потребан нам је и један закон о сељачким радним задругама.” (Јовановић 1990, 425) По његовом мишљењу, за овакав закон је било још рано. Нису испитана искуства већ постојећих задруга, нити искуства из суседних земаља које су већ имале такво законодавство. Наслућујући да је дугорочни циљ комуниста стварање неких врста „колхоза” на југословенски начин, Јовановић је поставио питање организације и управљања задругама и својинско питање: „Забрињава задругаре то у чијим се рукама задруге налазе по новом закону. Ја налазим да је задругарство оваквим законом изгубило своју аутономију, и то не само у врховима, него и у ћелијама. Правила одобрава извршни одбор окружног народног одбора, а региструје задругу срески извршни одбор. Ја налазим да је тиме одузета могућност задружним савезима да они примају у чланство поједине задруге, да они оцењују која је задруга исправна а која није, да они контолишу преко својих органа, а не управна власт.” (Јовановић 1990, 427) У наставку свог излагања Драгољуб Јовановић је тражио од министра Бориса Кидрича да се изјасни о критикама закона, посебно о упливу државе у овај сектор, о ограничењима и фактичком укидању аутономије задруга. „Из целога текста закона изгледа – закључио је Драгољуб Јовановић – а то смо осетили и у дебати о Уставу, да се ишло на то да се укине задругарство као друштвена појава.”

Говор Драгољуба Јовановића о Закону о задругама деловале су пророчански. Када је он већ био осуђен и послат на издржавање деветогодишње робије у Сремску Митровицу, сељчке радне задруге су са свима аномалијама примене Закона постале средство за уништење индивидуалног сеоског домаћинства и пољопривредног сектора уопште. Сељаци су уз уз велике притиске терани у сеоске задруге, често на то приморавани и због тога хапшени. Након Резолуције Информбироа 1948. године и раскида са Совјетским савезом и социјалистичким блоком, комунистичке власти су

## Драгољуб Јовановић и сељачке задруге

---

наставиле са применом репресивних мера код сељаштва, желећи на тај начин да покажу да разлаз са Совјетским савезом није идеолошке, већ принципијелне природе. Индивидуална сеоска домаћинства нарочито је погодио принудни откуп, где су многи имућни и угледни сељаци тако рећи, били доведени до просјачког штапа. Сам Јосип Броз Тито је признао да је овакав однос према сељаштву и проглашавање угледних сеоских домаћина за „кулаке“ било велика грешка, која је имала катастрофалне последице по пољопривреду и опстанак сељачког домаћинства. Задруге су већ почетком педесетих година прошлог века све више укидане, са првенственим разлогом економске и производне неодрживости.

Раскид са Совјетским савезом и пропаст сељачких радних задруга, потврдили су предвиђања Драгољуба Јовановића. То му је једном приликом признао и Слободан Пенезић Крцун, када је службено посетио затвор у Сремској Митровици. Али је Драгољуб Јовановић, између осталог и због тога што у сукобу са комунистима био у праву, издржао робију до последњег дана.

### IV

Програм Драгољуба Јовановића, за који се чврсто и принципијелно залагао и у Краљевини и у „Новој Југославији“, за многе је био утопија са неостваривим принципима. Да ли је баш тако? Његови критичари су полазили од неспремности друштва за остваривање његових идеја, преко њихове неостваривости до проглашавања за народног непријатеља, идеолошки неподобног и штетног по друштвени поредак. Неспорно је да визија по некад може да делује као утопија. Неспорно је и да читав програм за који се залагао Јовановић никада ни у једном друштвеном систему није у потпуности остварен. Али је неспорно да су делови његовог програма остваривани, нарочито у развијеним земљама, где се пољопривреди приступало на другачији начин. Такође је неспорно да су његове анализе друштвених и државних аномалија, у обема државама у којима је радио и стварао биле апсолутно тачне, и да су његова предвиђања често деловала пророчански.

По питању сељачког задругарства и задругарства уопште, његовом осврту на традицију, примену онога што је добро и програмској оријентацији да се правац развоја аграра кроз задругарство и удруживање осавремени не могу се наћи замерке. Његова анализа и критика аграрне реформе у Краљевини и критка тренда подржављења свих важних економских токова у „Новој Југославији“, као и предвиђања у ком правцу све то води, показали су се тачним. Док још није саставио ни годину дана на робији у Сремској Митровици, раскид са Совјетским савезом и напуштање совјетског модела уређења друштва показали су да су његови ставови исправни. Распад и укидање сеоских радних задруга, пар година касније, такође су му дали за право. За право су му дали и сам Јосип Броз Тито и Слободан Пенезић Крцун, признајући грешке које су правили током стварања нове државе и спровођења пузећег државног удара Комунистичке партије. Нарочито по питању сеоских радних задруга и насилном откупу.

## Сара Митић

---

У Краљевини су му десничарски политичари замерали да је маскирани комуниста, у комунистичкој Југославији су му комунисти замерали да представља реликт свргнутог режима. Он је, међутим, стојећи чврсто на становиштима свог програма, остао убеђени левичар и демократа, понајпре борац за права земљорадника и простог народа.

Као потпуна слика његовог опредељења за борбу и као општи закључак који би требало да пружи слику њега као политичара и народног трибуна, може се дати почетак његовог чланка „Сељаци се најбоље одупиру“: „Отпор је услов за напредовање. Отпор је нужна коректура свакој владавини. О отпору, о ономе што бих ја назвао светиња отпора, народна филозофија је дала неколико изрека. Најлепша је ова: „ Да нема ветра, пауци би небо премрежили.“ Да нема опозиције, не би се могло живети, свет би се угушио. Свака владавина је склона да се претвори у тиранију. Опозиција врши критику. Она тера на исправљање. Она изазива реформе. Питање је само ко може бити опозиција? Ко се коме може одупрети?“ (Јовановић 2008)

## ЛИТЕРАТУРА

Јовановић, Д. (2008). Политичке успомене 8, Београд: Култура, Архив Србије и Црне Горе, Правни факултет Универзитета у Београду.

Јовановић, Д. (1990). Слобода од страха, Београд: Нолит

Марковић, С. (1969), Одабрани списи, Београд: Матица српска, СКЗ

Рањловић, Н. (2011), Историја права II – Основи српске историје права

## DRAGOLJUB JOVANOVIĆ AND PEASANT CO-OPERATIVES

**Abstract:** *In his political program, and in his work as a part of his program, Dragoljub Jovanović devoted special attention to peasant cooperatives. This article points to the determination of Dragoljub Jovanović and the agricultural movement, which was one of the leaders, that as an important part of the vision of the economic development of villages and peasantry, the rural cooperative institution is also developing. Jovanovic also advocated this programmatic commitment in the Kingdom of Yugoslavia and in the Federal People's Republic of Yugoslavia. His disagreement with the communist vision of this problem led him to vote against the Law on Peasant Cooperatives and the National Assembly of the FPRY. This was another in a series of reasons for his political persecution and a later conviction.*

**Key words:** *Dragoljub Jovanovic, peasant co-operatives, peasantry, economic development.*